

ВІДГУК

офіційного опонента про дисертацію Тележкіної Олесі Олександровні
«Мова української поезії II половини ХХ – початку ХXI століття:
фонетична, лексико-граматична і лексикографічна рецепція»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук зі
спеціальності 10.02.01 – українська мова

Дисертація Тележкіної О. О. присвячена проблемі, яка постійно перебуває в полі зору теоретиків і творців поетичної мови ще з античних часів. Пошуки митців у царині поетичного мововираження, з одного боку, та намагання дослідників розкрити закономірності мовно-естетичної організації вірша, з другого, характеризують усю історію розвитку поезії. Попри накопичений значний досвід, багато питань лінгвopoетики і досі не розв'язані або потребують переосмислення в рамках новітніх наукових парадигм. Концептуальна спрямованість на вивчення поетичного тексту як лінгвістичного цілого, що чітко окреслилась у слов'янському мовознавстві на початку ХXI ст., актуалізувала дослідження механізмів організації віршового тексту, способів семантизації його форми, взаємозв'язків і взаємодії між явищами вірша (ритмом, римою) і явищами фоніки, семантики, граматики й стилістики. Представлена до захисту дисертація Тележкіної О. О. «Мова української поезії II половини ХХ – початку ХXI століття: фонетична, лексико-граматична і лексикографічна рецепція» відповідає запитам сучасної мовознавчої науки та виявляє оригінальне авторське бачення систематизації стилістичних прийомів, а також містить комплексний аналіз виражально-зображенальних і текстотвірних функцій мовностилістичних одиниць, що визначає *актуальність* праці. Посилює важливість виконаної роботи лексикографічна інтерпретація мови української поезії II половини ХХ – початку ХXI ст.

Потреба такого дослідження в українській лінгвістиці назріла давно, оскільки одне із важливих завдань загальної поетики, яке полягає в необхідності детального опису, класифікації і системного вивчення засобів

виразності (тропів і фігур), досі не розв'язане, не беручи до уваги окремі спроби. Необхідність комплексного вивчення всіх конструктивних елементів поетичного (віршового) тексту в їх взаємозв'язку і взаємодії зумовлена також посиленою увагою сучасного мовознавства до закономірностей організації, функціонування і рецепції літературних текстів як носіїв культурно-історичної інформації.

Дисертація Тележкіної О. О. – це систематизований опис текстових реалізацій фонетичних, лексичних, морфологічних та синтаксичних засобів, які демонструють невичерпні виражально-зображенальні можливості української мови. Дослідження мови української поезії II половини ХХ – початку ХХІ ст. через аналіз лексико-граматичної будови, семантико-стилістичних властивостей і текстотвірних функцій стилістичних фігур в українській лінгвістиці виконано вперше. Аналіз окреслених мовностилістичних ресурсів, зафіксованих в українських поетичних текстах, є найбільш показовим, адже індивідуальна мовотворчість майстрів художнього слова, з одного боку, відбиває вироблені європейською літературною традицією способи увиразнення мови, а з другого, шляхом деавтоматизації літературної мови, за концепцією Ю. Лотмана, не лише виявляє новаторство поетів та збагачує українську мову, а й впливає на концептуальну картину етносу, динамізує креативні, когнітивні й мовні процеси. У дисертації обґрунтовано виокремлення низки нових для української лінгвостилістики стилістичних фігур, простежено їх вияви в українських поетичних текстах. Запропоновано варіанти лексикографічної інтерпретації мови української поезії. Усе це в сукупності забезпечило *новизну дослідження*.

Вагомими й позитивними в роботі Тележкіної О. О. є ґрунтовний аналіз проблем поетичної мови і поетичного тексту, комплексність опису матеріалу, уточнення визначень низки стилістичних фігур, релевантність базової термінології й методів дослідження, підтвердження авторських тез мовним матеріалом, послідовне й ретельне перевіряння висунутих постулатів на значній кількості текстових фрагментів тощо.

Опонована дисертація має потужну *теоретичну базу*: авторка здійснила огляд значної кількості наукових джерел (599 позицій), врахувавши знакові в історії лінгвопоетики праці та не оминувши найновішу, в тому числі й іншомовну літературу, виробила власні стратегії аналізу матеріалу, аргументовано довівши їхню перевагу й наукову вартість. Відзначимо широку наукову обізнаність дисертантки, її висококваліфіковану фахову підготовку, водночас зауважимо, що у висвітленні дискусійних питань з історії поетичної мови подекуди бракує вияву авторської позиції, критичної оцінки місця і ролі окремих підходів до розв'язання досліджуваної проблеми. Загалом розгляд усіх наукових джерел спрямовано на створення ґрунтовної теоретичної бази дослідження. Текст дисертації демонструє вільне володіння теоретичним матеріалом, глибоке знання української літератури, а також професійну спостережливість авторки та її тонке чуття українського слова.

Структура, як і зміст, роботи Тележкіної О. О. свідчить про наявність мети та відбиває логіку дослідження, визначену завданнями. Висновки відображають реальні результати наукового пошуку й узгоджені із завданнями. Проте самé формулювання мети потребує коригування, оскільки вжите слово «*дослідити*», як відомо, вказує на засіб досягнення мети, а не на саму мету (дис., с. 22, автореф., с. 2).

Дисертантка запропонувала й послідовно вивчила багатий фактичний матеріал у такій системі поняттєвих координат: *поетична мова – поетичний текст – стилістичний прийом – стилістична фігура*, додавши до цього *варіанти лексикографічної інтерпретації мови української поезії*. Виокремлені напрями дослідження, його теоретичні положення й науковий контекст дали змогу Тележкіній О. О. системно проаналізувати фонічні, лексико-граматичні та синтаксичні засоби стилістичного увиразнення віршового тексту, з'ясувати особливості їх текстової реалізації, констатувати потужний стилістичний потенціал української мови.

Достовірність отриманих результатів не викликає сумнівів, оскільки дослідниця оперувала багатим і різноманітним фактичним матеріалом,

почерпнутим із поетичних текстів українських митців II половини ХХ – початку ХХІ ст., список яких подала в додатку (206 позицій). Зазначимо, що залучені до аналізу тексти загалом відбивають естетико-стилістичну різноманітність української літературної мови означеного періоду в її поетичному жанровому різновиді та є експонентами цілком визначених етапів розвитку мови художньої літератури. У доборі фактичного матеріалу дисертантка, за її словами, керувалася художньою значущістю, ціннісно-естетичним потенціалом опрацьованих текстів та активністю реалізації в них досліджуваних стилістичних засобів (дис., с. 26, автореф., с. 3 – 4).

Отримані результати й висновки дисертації Тележкіної О. О. мають *теоретичне значення* та поглинюють студії з лінгвопоетики, лінгвостилістики, лінгвокультурології. Теоретична цінність роботи полягає в конкретизації наукових понять «поетична мова», «поетичний текст», уточненні дефініцій стилістичних фігур («гомеотелевт», «поліптотон», «канномінація», «градація», «полісиндетон»), актуалізації термінів «гомеотелевт», «поліптотон», «анадиплосис», «просаподосис», що розвиває метамову лінгвостилістики. Наукові надбання українського мовознавства поповнить запропонована типологізація лексико-граматичних і синтаксичних виражальних засобів та лексикографічна інтерпретація мови української поезії.

Безперечною є *прикладна цінність* матеріалів і результатів дослідження Тележкіної О. О.: вони знайдуть застосування в лексикографічній практиці, у створенні спецкурсів і спецсемінарів, а також написанні підручників і посібників з фоностилістики, експресивного синтаксису, стилістики української мови, текстознавства, лінгвопоетики, лінгвокультурології, лінгвістики тексту, риторики тощо. Зібраний та ретельно опрацьований авторкою ілюстративний матеріал може стати базою для укладання словників поетичної мови і осібних словників.

Варто відзначити абсолютну коректність представлення загальної характеристики роботи у вступі, чітку логіку побудови розділів і підрозділів дисертації, точну відповідність реферування дисертації в авторефераті.

Структура основної частини виразна й логічно вмотивована: перший розділ присвячено теоретичним зasadам вивчення поетичної мови, другий, третій, четвертий розділи відображають систематизацію стилістичних прийомів, зафікованих у мові української поезії II половини ХХ – початку ХХІ ст., і почергово представляють їх на фонетичному, лексико-граматичному та стилістичному рівнях, п'ятий містить концепції укладання словників поетичної мови. Кожен розділ, як і належить, завершується висновками. Виклад матеріалу загалом переконує і теоретичною, і мовою фактологією. Похвально, що переважна більшість питань, яких торкається дисерантка в теоретичному розділі, знаходить продовження та розвиток у практичних розділах роботи.

Перший розділ дисертації «Теоретичне підґрунтя вивчення поетичної мови» висвітлює становлення вчення про поетичну мову (дис., с. 32 – 50), містить синтез ключових концепцій та обґрунтування основних ознак поетичної мови (дис., с. 51 – 54), аналіз кореляції «поетична мова – поетичний текст» (дис., с. 54 – 56), розкриває аспекти дослідження поетичної мови в українській лінгвостилістиці (дис., с. 57 – 73). Авторка подає панорамну характеристику вивчення поетичної мови від найдавніших часів до сучасності, аналізуючи знакові для лінгвопоетики праці вітчизняних і зарубіжних учених та акцентуючи поняття «поетичне слово» (дис., с. 37, 40 – 44 та ін.), «поетичний текст» (дис., с. 54 – 56 та ін.), «стилістичний прийом» (дис., с. 41, 61, 66), «виражальні засоби» (дис., 54, 56, 61 – 69 та ін.). Загалом аналіз численних наукових джерел дав змогу дисерантці визначити методологічні орієнтири, принципи і методи власного дослідження, виробити оригінальне бачення проблем поетичної мови. Цей поданий на початку роботи матеріал слугує своєрідною системою координат, що визначає подальше дослідження.

У другому розділі «Фоностилістична структура мови української поезії II половини ХХ – початку ХХІ ст.» проаналізовано засоби звукової організації віршових текстів, зокрема різного роду повторів голосних і приголосних, які є важливими компонентами структурної, композиційної та ритмомелодійної організації українського поетичного тексту. Авторка констатувала, що в досліджуваних текстах «спостерігаються випадки повторення усіх голосних української мови» (дис., с. 76). Загальновідомо, що звуковий матеріал поетичної мови завжди обмежений, оскільки використовує той арсенал, яким володіє літературна мова, а отже повторення тих чи тих звуків неминуче. У поетичній мові ці повтори впорядковані, що робить їх, за словами Ю. Лотмана, структурно активними. Тому дослідниця цілком закономірно зосереджує увагу не тільки на частоті повторюваних голосних і приголосних звуків, а й повторюваності їхніх позицій – наголошена / ненаголошена (щодо голосних), а також початок / кінець слова чи рядка, повторюваність одного звука відносно іншого, у зв’язку з чим виділяє тавтограму, еквіфонію і метафонію. Важливо, що Тележкіна О. О. не оминає звукозначення голосних (дис., с. 78 – 80) і приголосних (дис., с. 82 – 85 та ін.), виокремлює повтори груп приголосних та простежує їх семантичну вагомість (дис., с. 81 – 85), аналізує гру звуком (дис., с. 105 – 109) і звуконаслідування (дис., с. 110 – 121), з’ясовує типологію і функції паронімічних повторів (паронімічної атракції), (дис., с. 121 – 137). Загалом схвалюючи пропоновану дисеранткою інтерпретацію звукосмислових модуляцій поетичної мови, зазначимо, що семантика звукової матерії поетичного тексту не може бути потрактована однозначно, оскільки в ній вплітаються індивідуальні відтінки сприйняття звуків і автором, і дослідником.

Імпонує те, що Тележкіна О. О. актуалізує питання співвідношення звукової форми слова / словосполучення і його конотативної виразності та простежує взаємодію звучання і значення в «звукових» епітетах і метафорах, завдяки чому виявляє додаткові фоносемантичні зв’язки.

Вартісним у розділі, на наш погляд, є акцентування впливу звукової організації тексту на його ритміку (дис., с. 46, 56 – 63 та ін.).

У третьому розділі «Лексико-граматична організація мови української поезії II половини ХХ – початку ХХІ ст.» Тєлежкіна О. О. параметризувала лексико-граматичні засоби поетичної мови, а саме анадиплосис, просаподосис, подвоєння, поліптотон, анномінацію, та проаналізувала їх текстові вияви. Відзначимо, що стилістичні фігури схарактеризовано у єдності лексико-семантичного, морфологічного, синтаксичного і стилістичного аспектів з урахуванням текстотвірних функцій та інших характерних ознак. Наукову цінність мають уточнення змісту понять «поліптотон» та «анномінація», зроблені на основі ґрунтовного аналізу попередніх дефініцій (дис., с. 160, с. 172 – 174). Важливим в аспекті лінгвостилістики, лінгвopoетики і риторики є систематизація і детальний опис зафікованих численних різновидів досліджуваних фігур, який надалі полегшить роботу дослідникам з такого роду матеріалом.

Четвертий розділ «Стилістико-синтаксичний простір української поетичної мови II половини ХХ – початку ХХІ ст.» містить результати дослідження фігур синтаксичного повтору, накопичення та переміщення. Дисерантка на численних прикладах доводить регулярність уживання цих мовних засобів та розкриває їх текстотвірний потенціал. Як і в попередніх розділах, Тєлежкіна О. О. подає детальний комплексний опис кожної фігури в усіх зафікованих різновидах, ілюструючи багатим фактичним матеріалом. Авторка також акцентує вплив фігур на ритмомелодику тексту та їх роль у структурно-семантичній організації поезії, простежує стилістичні функції синтаксичних конструкцій. Встановлює, що в досліджуваних текстах з фігур синтаксичного повтору переважає синтаксична анафора (дис., с. 207), частотна також епістрофа (дис., с. 209), рідше вживається епіфора і симплока (дис., с. 207). Відзначимо, що дисерантка не тільки аргументувано уточнює термін «гомеотелевт» (дис., с. 218 – 220), а й доводить високу частотність уживання цієї фігури стилістичного синтаксису в мові сучасної поезії. Своїм

дослідженням Тележкіна О. О. спростовує думку І. Качуровського про те, що гомеотелевт «як стилістична фігура в наші часи майже не зустрічається: він існує у вигляді рими з усіма її функціями і властивостями». У розділі також скориговано трактування термінів «полісиндетон» (дис., с. 260 – 262) і «градація» (дис., с. 241) та подано аналіз цих фігур. На численних прикладах простежено текстові реалізації інверсії і хіазму.

У п'ятому розділі «Лексикографічна інтерпретація мови української поезії II половини ХХ – початку ХХІ ст.» презентовано концепції укладання словників поетичної мови окремих митців (сполучуваності іменників у поетичній мові Василя Мисика (на матеріалі збірки «Чорнотроп»), тезауруса поетичної мови Дмитра Павличка, частотного словника слововживання в поетичній збірці Василя Борового «Червоне сонце Каєркан», фітономенів у поетичній мові Леоніда Талалаї, онімного простору збірки Василя Герасим'юка «Смертні в музиці») та зведеніх словників (словника стилістичних повторів і словника художньо-виражальних засобів української поезії 60-х років ХХ століття). Цілком погоджуємося з дисертанткою в тому, що авторські словники сприятимуть глибшому пізнанню поетичної мовотворчості, дадуть змогу різноаспектно оцінювати поетичні доробки майстрів слова та простежувати розвиток виражально-зображеніх засобів української мови (дис., с. 360, автореф., с. 22).

Загальні висновки дають повне уявлення про результати проведеного дослідження, аргументовано маніфестують проблематику праці, збігаються з ідеями та завданнями дисертації. Їх достовірність і обґрунтованість підтверджують вихідні теоретико-методологічні позиції, опора на фундаментальні наукові праці, адекватно дібрани методи наукового пошуку, багатоаспектний аналіз фактичного матеріалу.

До дисертації додано список використаної літератури, список джерел фактичного матеріалу та додаток А: список публікацій за темою дисертації й аprobaciia результатів дослідження.

Схвалюючи рівень виконання дослідження, обрану дисеранткою проблему, наукову методику її розв'язання, підкреслюючи теоретичне й практичне значення дисертації та її важливість для сучасної української лінгвістики й даючи загальну високу оцінку докторській дисертації Тележкіної О. О., висловимо деякі зауваження і побажання.

1. Відзначаючи масштабність аналітичного огляду, представленого в першому розділі дисертації, усе ж зауважимо, що з поля зору дослідниці випали важливі для української загальної поетики праці. Йдеться про давні українські шкільні поетики XVII – XVIII ст., побудовані за зразками західноєвропейських латинських трактатів поетики, що ґрутувалися на положеннях «Поетики» Арістотеля або «Послання до Пізонів» Горація. Найвідоміші з них поетики Теофана Прокоповича, Гедеона Сломинського, Георгія Кониського, Митрофана Довгалевського (у роботі згадано тільки доробок М. Довгалевського). Хоч зв'язок шкільних поетик із практикою українського віршування того періоду та їхній вплив на подальший розвиток українського віршотворення і віршознавства й досі залишаються дискусійними, але з погляду історичної зумовленості теорія поезії, викладена в них, заслуговує на увагу дослідниці. До того ж положення давніх поетик стосовно милозвучності вірша, його краси, яку пов'язували з синтаксичною будовою речень, суголосні сучасним правилам та корелюють з проблематикою дисертації.

2. Позитивно оцінюючи поділ концепцій поетичної мови на західноєвропейські і слов'янські, зазначимо, що здобутки славістів розглянуто переважно на матеріалі праць російських і чеських (Празький лінгвістичний гурток) учених. Очевидно, що реактуалізація згаданих джерел зумовлена їх важливим значенням в історії розвитку української лінгвістики. Водночас славістика має й інші вартісні дослідження проблем поетики. Істотно доповнили б огляд та сприяли бяві нових ідей, наприклад, доробки учених лабораторії теоретичної поетики і літературної мови в Інституті літературних

досліджень Польської академії наук, очолюваної свого часу М. Р. Маєновою, або студії з лінгвопоетики Т. Скубаланки.

Урахування в аналізі західноєвропейських концепцій поетичного тексту праць постструктуралістів (Р. Барта, Ж. Дерріди, Ю. Крістевої, Ж.-Ф. Ліотара та ін.) поглибило б трактування і поетичного тексту, і досліджуваних способів його організації. Оскільки актуалізоване в дисертації поняття «мовної гри» безпосередньо пов’язане з еволюцією теорії поетичного тексту. Пояснене Л. Віттгенштейном як система «мовних ігор», у герменевтиці М. Гайдегера та Г. –Г. Гадамера воно набуло значення моделі розуміння, а в працях постструктуралістів еволюціонувало до визначення його як засобу руйнування зцентрованої структури тексту.

3. Термін «фігура», який є одним із найчастотніших у дисертациї (комп’ютерна програма фіксує 190 випадків слововживання), немає однозначного трактування в сучасній науці, тому цілком закономірно було б подати його визначення в роботі.

4. У дисертації проаналізовано значну кількість способів організації поетичної мови, проте це лише частина із відомих нині кількох десятків історично сформованих стилістичних фігур, які також мають текстові вияви в сучасній українській поезії. Зазначимо, що єдиного реєстру стилістичних фігур досі немає. Зважаючи на це, у роботі бажано було б указати критерії відбору стилістичних фігур для детального вивчення.

5. Ураховуючи відсутність у сучасній науці єдиної загальноприйнятої систематики стилістичних фігур, неусталеність термінології та численні підходи до вивчення цих мовних засобів, на наш погляд, варто було б обґрунтувати класифікацію фігур, подану в роботі.

6. В оформленні роботи фіксуємо деякі недогляди. Зокрема, незрозуміло, що саме ілюструє мовний матеріал, структурований як список і поданий відразу після малої літери з дужкою (с. 199 – 201; 205 – 207, 213 – 214, 215 – 217).

Висловлені зауваження й побажання не знижують загальної високої оцінки роботи, виконаної Тележкіною О. О. Вони стосуються часткових, а не принципових положень дисертації.

Автореферат і текст дисертації ідентичні за змістом. В авторефераті повністю відбито основні теоретичні положення дисертації, аргументацію та висновки роботи. Автореферат, монографія та 37 публікацій у різних виданнях Тележкіної О. О. із належною повнотою розкривають зміст дисертації. Основні положення дисертації переконливо апробовані у формі доповідей на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях.

Підсумовуючи сказане, можна констатувати, що дисертація Тележкіної Олесі Олександровні «Мова української поезії II половини ХХ – початку ХХІ століття: фонетична, лексико-граматична і лексикографічна рецепція» – самостійне закінчене дослідження, виконане на належному науковому рівні, яке відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів та присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженному Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. №567, а його авторка заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора філологічних наук зі спеціальності 10.02.01 – українська мова.

Офіційний опонент
доктор філологічних наук, професор
кафедри філології

Закарпатського угорського інституту імені Ференца Ракоці ІІ

ПІДПІС *Л. В. Кравець* ЗАСВІДЧУЮ
Зав. від. кадрів
ЗУІ ім. Ф.Ракоці ІІ

Л. В. Кравець

Відгук надійшов до
спеціалізованої вченої ради № 26.173.01
Інституту української мови НАНУ
08.02.2021 р.

Ученій секретар співради В.М. Іурса